

**SO'NGGI BRONZA VA ILK TEMIR DAVRI FARG'ONA  
VODIYSIDAGI CHUST VA EYLATON YODGORLIKLARI HIMOYA  
INSHOOTLARINING O'RGANILISHI TAHLILLARI**

**АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ИЗУЧЕНИЯ ЗАЩИТНЫХ  
СООРУЖЕНИЙ ПАМЯТНИКОВ ЧУСТ И ЭЙЛАТОН В ФЕРГАНСКОЙ  
ДОЛИНЕ ПОСЛЕДНЕГО БРОНЗОВОГО И РАННЕГО ЖЕЛЕЗНОГО  
ВЕКОВ**

**ANALYSIS OF THE STUDY OF THE PROTECTIVE STRUCTURES  
OF CHUST AND EILATON MONUMENTS IN THE FERGANA VALLEY  
OF THE LAST BRONZE AND EARLY IRON AGE**

**Normatov Sherzod Mirzayevich**

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti tarix kafedrası dotsenti e-mail:*

[sherzodnormatov453@gmail.com](mailto:sherzodnormatov453@gmail.com)

Tel: +998 93 930 79 30

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16870347>

**Annotatsiya**

*Ushbu maqola Farg'ona vodiysining so'nggi bronza va ilk temir davri himoya inshootlari Chust va Eylaton manzilgohlarining barpo qilinishi, taraqqiyot bosqichlari va tahlillari ilmiy manbalar va adabiyotlar asosida yoritilgan.*

**Abstract.**

*This article covers the construction of the last bronze and early Iron Age protective structures of the Fergana Valley Chust and Eilatton settlements, stages of development and analysis based on scientific sources and literature.*

**Аннотация.**

*В данной статье рассматривается строительство последних защитных сооружений бронзового и раннего железного веков поселений Чуст и Эйлатон в Ферганской долине, этапы разработки и анализ, основанный на научных источниках и литературе.*

**Kalit so'z.**

*Chust, Eylaton, so'nggi bronza, Qoradaryo , Simtepa, "qal'asimon", yoysimon, paxsa, xom g'isht, guvala, minora.*

**Keywords.**

*Chust, Eylaton, the last bronze , Karadarya, Simtepa, "Castle", arch, paxsa, raw brick, guvala, Tower.*

**Ключевые слова.**

*Чуст, Эйлатон, последняя бронза, Карадарья, Симтепа, "Замок", арка, пакша, кирпич-сырец, гувала, башня.*

Farg'ona vodiysining so'nggi bronza va ilk temir davri himoya inshootlari qurilishi bosqichlarini davrlashtirishda Chust manzilgohi himoya inshootlarida olib borilgan tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Chust manzilgohi shimoli-g'arbdan tashqari barcha tomondan tabiiy soylar va botqoqliklar bilan o'rab olingan. Yodgorlikning shimoli-g'arbiy qismidagi 15 gektar maydon himoya devorlari bilan o'rab olingan. Bu "yoysimon" devor deb ataladigan, qurilishlardan tashkil topgan inshoot hhisoblanadi. Uzunligi 64 metrdan iborat ushbu yoysimon

devor V.I.Sprishevskiyning fikricha, shimoliy va janubiy qanot qismlaridan iborat bo'lgan [1,227-233].

Yodgorlikdagi yoysimon devorning shimoliy qanoti 34 metr uzunlikda, 3 metr qalinlikda, 2,1 metr balandlikda saqlanib qolgan. Shuningdek, bu yerda poydevor asosida aylana shakli (diametri 10-11 metr) dagi "qal'a ko'rinishidagi" inshoot mavjud bo'lgan. Ushbu qal'a qurilishida devorda ishlatilgan xom g'ishtlardan foydalanilgan. Devorlar va qal'a qurilishidan oldin maydon shibbalab tekislanganligi bois ularning ostidagi madaniy qatlamlarning qalinligi bir xilda kuzatilmagan [2,72-78].

Yoysimon devorning janubiy qanoti qalinligi 30 metr, balandligi 4 metr, eniligi 3 metr qalinlikda saqlanib qolgan. Ushbu devorning pastki qismi paxsadan, yuqori qismi esa xom g'ishtdan qad ko'tarib, xom g'ishtlar orasi loysuvoq aralashma bilan mustahkamlangan. Tadqiqotchilar g'ishtlar orasidagi loysuvoq aralashmaga ayrim holatlarda somon yoki ganch qo'shilganligini devorning mustahkamligini ta'minlashi bilan izohlaydilar [3,230]. Bu holat loyga somon qo'shib qurilishda (g'isht o'zida, g'ishtlar terilayotganda ular orasida) ishlatilish an'analari bronza davridayoq qadimgi binokorlar tomonidan qo'llanilganligidan dalolat beradi.

Chust manzilgohi himoya inshootlari qurilishlaridagi qurilish xom ashyosini tahlil etar ekan V.I.Sprishevskiy, xom g'ishtlar o'lchamlaridagi farqlar va ularning paxsa blokларidan farqlanishni tahlil etar ekan, devorlarning janubiy qismi inshoot bunyod etilishining ikkinchi bosqichida qurilganligi haqida fikr bildiradi. Tadqiqotchining e'tirof etishicha, xom g'ishtlar o'lchami katta va kichik bo'lganligiga sabab, bu davrda g'ishtlarning standart o'lchamlari ma'lum emas edi. Binokorlar loy va suv mavjudligiga qarab, ya'ni, sharoitdan kelib chiqib g'isht ishlab chiqarganlar. Undan tashqari g'ishtlarning o'lchamlari hal qiluvchi ahamiyat ham kasb etmagan [4,44-51].

Chust himoya inshootlarining asosiy tadqiqotchisi bo'lgan V.I.Sprishevskiy tahlillar asosida bu yerdagi himoya tizimi uch bosqichda shakllanganligini ta'kidlaydi. Birinchi bosqichda "qal'asimon" inshooti bo'lgan yoysimon devorning shimoliy qismi bunyod etilgan. Ikkinchi bosqichda yoysimon devorning shimoliy qismi (tomoni) tiklangan. Uchinchi bosqichda janubiy yoysimon devor oldida qo'shimcha himoya inshootlari qurilib, 1,65 gektarni o'z ichiga olgan butun himoya tizimi shakllanadi [5,231].

Dalvarzin ko'hna shahri shubhasiz Chust madaniyatining markazi hisoblansada, ushbu madaniyat yoyilgan hududlarning g'arbiy chegarasida joylashgan Chust manzilgohi uchun himoyalaniş masalalari o'z davri uchun hayotiy muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Shu bilan birga qurilish materiallarining tahlillari shuni ko'rsatadiki, Chustning himoya inshootlari Chust madaniyati gullab yashnagan davrda bunyod etilgan.

Xullas, Chust manzilgohining himoya inshootlarida paxsa, xom g'isht, guvala kabi qurilish materiallari ishlatilgan. Chust madaniyati himoya inshootlari haqidagi ma'lumotlarni umumlashtirib quyidagi xulosaga kelish mumkin: rejasiga ko'ra ko'hna shaharlar trapetsiyasimon ko'rinishga ega; ko'hna shaharlar ular atrofidagi botqoq va soylar bilan tabiiy himoyalangan; yodgorliklarni o'rab olgan

devorlarda minoralar bo'lmagan; atrof qishloq va vohalar markazlari bo'lgan yirik va o'rta hajmdagi manzilgohlarda qal'alar mavjud bo'lgan. Ushbu davrda qo'llanilgan qurilish uslublari keyingi davrlarda ham davom etgan. Aynan shuning uchun ham qurilish uslublarining vorisiyligi va ayrim o'zgarishlar bilan rivojlanishi Eylaton madaniyati himoya inshootlarida kuzatiladi.

Ta'kidlash lozimki, Farg'ona vodiysi Eylaton madaniyati himoya inshootlari uncha ko'p emas va Eylaton ko'hna shahri [6,36-40] hamda Simtepaning pastki qatlamlari [7,92-104], shuningdek qisman Sarvontepaning pastki qatlamlarida [8,28-29] o'rganilgan. Shunga qaramasdan tadqiqotlar davomida olingan natijalar Eylaton himoya tizimini so'nggi bronza va ilk temir davri Chust madaniyati himoya inshootlari bilan qiyosiy solishtirish imkonini bergan.

Eylaton yodgorligi Andijon viloyati, Izboskan tumanining Eylaton qishlog'ida, Qoradaryoning qadimgi botqoqsimon qirg'og'i bo'yida joylashgan. Ko'hna shahar to'rtburchak minoralariga ega bo'lgan ikki qatorli himoya devorlari bilan o'rab olingan. Himoya inshootlari nuqtayi nazaridan ko'hna shahar paydo bo'lgan davrni aniqlash maqsadida ichki shaharning minoralari bo'lgan sharqiy devori va darvozasida qazishmalar olib borilgan. Natijada enliligi 4,2 metr va balandligi 2-2,5 metrli devor qoldiqlari aniqlangan bo'lib, devor qumloq yer sathida shibbalangan tuproq va guvala aralash 50-60 sm.li poydevor ustiga qurilgan [9,39]. Devor xom g'isht va guvaladan qad ko'targan. G'ishtlar to'g'riburchak va to'rtburchak shaklda bo'lib, qolipda qo'yilmagan, o'lchamlari ham turlicha.

Ko'hna shahar mudofaa inshootlaridagi ushbu stratigrafik qazishmalar muallifi T.G. Obolduyeva ularni tahlil etib quyidagi xulosalarni chiqargan.

1. Devor va xonalari bo'lgan minoralar Eylaton davrida qurilgan
2. Devorlar va minoralar vayron bo'lgan.
3. Milodnnig boshlariga kelib devorlar eski asosda qayta tiklangan [10,193].

Tadqiqotlarni umumlashtirish asosida Eylaton ko'hna shahri himoya inshootlarining rivojlanishi (evolyutsiyasi) bosqichlari tahlil qilingan bo'lib, quyidagi davrlarga ajratilgan:

1-davr. Ko'hna shahar faoliyati boshlangan dastlabki davr (aynan Eylaton davri)da barcha himoya inshootlari-devorlar, darvoza, minoralar va darvozaxona bunyod etilgan.

2-davr. Mil.avv. I ming yillikning so'nggi asrlariga kelib ko'hna shahar darvozaxonasida qurilishlar amalga oshirilgan.

3-davr. Devor qurilganidan ma'lum muddat o'tgach devorning sharqiy darvozasi mustahkamlanib, o'tish yo'lagi qisqaradi.

4-davr. Devorlarning nuragan joylari ta'mirlanadi.

5-davr. Himoya inshootlari faoliyati to'xtaydi.

Eylaton davriga oid Simtepadan ichki xonalari bo'lgan poydevorgina aniqlangan bo'lib, unda inson faoliyati izlari kuzatilmagan. Simtepa devorlari paxsa va xom g'isht ketma-ketlikda terilishi uslubida qad ko'targan. Devorning balandligi va enliligi haqida ma'lumot uchramaydi [11,96].

Eylaton koʻhna shahri himoya inshootlari bilan bogʻliq maʼlumotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, Fargʻona vodiysi himoya tizimining rivojlanishida Eylaton davri ahamiyat kasb etgan. Chust manzilgohidan farq qilgan holda Eylaton koʻhna shahri 200 gektardan iborat toʻgʻri burchakli shaklda boʻlib, ikki qismli ichki va tashqi shahardan tashkil topgan. Himoya devorlari bir-biridan aniq masofada joylashgan toʻrtburchak minoralar bilan mustahkamlangan. Bu yerdagi qurilish xom ashyosi Chustdagi qurilish xom ashyosi bilan oʻxshashlik topadi. Fikrimizcha, xom ashyo hamda qurilish uslublarining oʻxshashligi Fargʻona vodiysi binokorlari bunyodkorligining oʻzaro uygʻunligidan dalolat beradi.

Vodiydagi soʻnggi bronza davri Chust bosqichida Chust manzilgohiga kiraverishda yagona mustahkam darvozasi boʻlgan qalin muhofaza devorlari aniqlangan. Chustning atrofi himoya devorlari bilan oʻrab olingan boʻlib, ularda hukmdor yashaydigan ark ajralib turadi.

### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI (REFERENCES)

1. Спришевский В.И. Оборонительные сооружения эпохи бронзы на территории Узбекистана // СА.1972. -№3.
2. Абдуллаев Б.М. Цитадели в оборонительной ссистеме древней Ферганы // Вестник Международного Института Центральноазиатских исследований. – Самаркан-Бишкек. Вып.3. 2006.
3. Спришевский В.И. Оборонительные сооружения эпохи бронзы на территории Узбекистана // СА.1972.-№3.
4. Спришевский В.И. Раскопки Чустского поселения эпохи бронзы в 1957 году // Изв. АН.УзССР.-№6.-Ташкент. 1958.
5. Спришевский В.И. Оборонительные сооружения эпохи бронзы на территории Узбекистана // СА.1972.-№3.
6. Оболдуева Т.Г. Раскопки 1960 года на городище Эйлатон // КСИА.-М., 1962.Вып.91.с.28-47; Он же. О датировке стен Эйлатон // СА.1981.-№4. С. 186-195; Кудратов С.С. Поселения левобережья р. Нарын в Фергане (III в.до.н.э.-V в.н.э.) Автореф.дисс...канд.ист.наук.-СПб. 1992.25.с., Кудратов С.С. Фарғона тарихида Эйлатон маданияти // Фарғона водийси тарихининг долзарб муаммолари. Респуб.илмий-амалий конф.мат. Фарғона. 2000. Б. 36-40.
7. Горбунова Н.Г., Козенкова В.И. Поселение Сым-тепе // АСТЭ.-М., 1974. с. 92-104.
8. Матбабаев Б.Х. К открытию древнего поселения Эйлатонской культуры на территории Андижана // Цивилизации Центральной Азии: земледельцы и скотоводы, традиции и современность. Мат. Меж.конф. Самарканд-Бишкек. 2002.
9. Оболдуева Т.Г. Раскопки 1960 года на городище Эйлатон // КСИА.-М., 1962. Вып.91. с. 28-47.
10. Оболдуева Т.Г. О датировке стен Эйлатон // СА.1981.-№4. С. 186-195.

11. Горбунова Н.Г., Козенкова В.И. Поселение Сым-тепе // АСТЭ.-М., 1974. с. 92-104.